

Dôsledky úniku mozgov na Slovensko

Mária Balgová, Institute of Labor Economics (IZA), University of Oxford

Slovensko má problém s odlivom mozgov. Podľa údajov z Centrálného registra poistencov zo Slovensko za posledných 15 rokov odišlo **viac ako 300 000 občanov**, medzi ktorými boli nadpriemerne zastúpení ľudia s vysokoškolským titulom a mladší ako 30 rokov. V tlači ako aj v odbornej literatúre sa často hovorí o tom, prečo mladí a vzdelaní ľudia opúšťajú Slovensko. V tejto krátkej správe sa pokúsime o niečo iné – vyčíslieť, aký **dopad má táto migračná vlna na slovenský rast a ekonomiku**. Vďaka relatívne pozitívnemu hospodárskemu vývoju sú tieto straty najmä vo forme premárnených príležitostí: kvôli úniku mozgov **od roku 2000 Slovensko prišlo o 2,2% HDP na obyvateľa**, výrazné množstvo investícií, a o potenciálne zlepšenie kvality politických a verejných inštitúcií. Vedomosti, skúsenosti a kontakty Slovákov v zahraničí však zároveň pre krajinu predstavujú veľký potenciál: nové vedomosti a kontakty môžu prilákať nový zahraničný obchod a investície, a pomôcť Slovensku preraziť v nových odvetviach.

Koľko ľudí odchádza zo Slovenska?

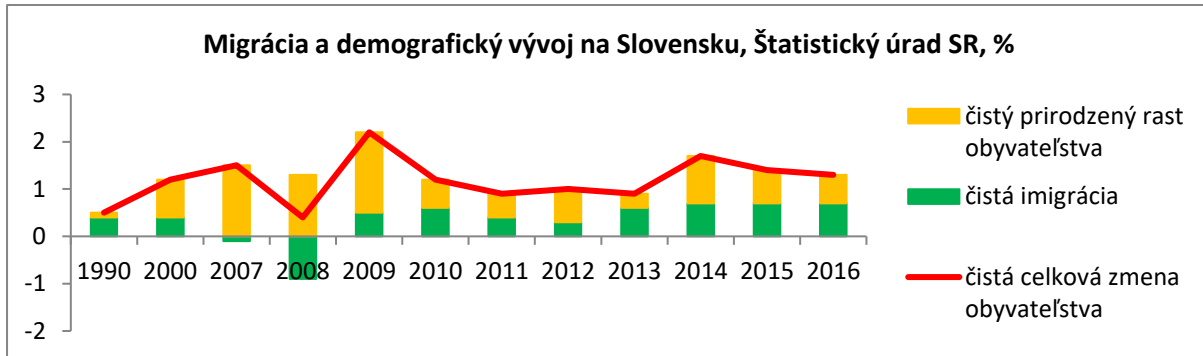
Veľa. Analýza Inštitútu pre finančnú politiku (IFP), založená na registroch zdravotných poisťovní, ukázala, že **medzi rokmi 2000 – 2015** Slovensko v čistom, po zarátaní prisťahovalcov a tých, ktorí sa vrátili zo zahraničia, **opustilo 300 000 obyvateľov**¹. V priemere to znamená, že Slovensko emigráciou ročne prichádza o 0,3% populácie. Tieto zistenia korešpondujú s údajmi z Eurostatu o počte Slovákov, ktorí dlhodobo žijú v inej krajine EÚ²: v roku 2018 bol ich počet odhadnutý na viac ako 360 000, 7% slovenskej populácie.

Jedným zo základných problémov emigrácie a odlivu mozgov je však fakt, že oficiálne štatistiky Štatistického úradu SR tento stav odzrkadľujú len slabo³. Sú založené na registri obyvateľstva podľa trvalého pobytu, a preto silne podhodnocujú skutočný odliv obyvateľstva. Hrubá miera emigrácie (percento Slovákov, ktorí odchádzajú do zahraničia) je udávaná ako 0,05%; v čistom oficiálne **na Slovensko viac ľudí prichádza, ako odchádza**. Vzhľadom na nízky prirodzený rast obyvateľstva tieto dáta tak nielen skresľujú debatu o emigrácii zo Slovenska, ale aj obraz o celkovom demografickom vývoji na Slovensku.

¹ <https://www.finance.gov.sk/sk/media/komentare-ifp-uhp/odliv-mozgov-po-slovensky-januar-2017.html>

² a pridružených krajínach: Island, Nórsko, Lichtenštajnsko a Švajčiarsko.

³ <http://www.ssds.sk/casopis/archiv/2007/fss0307.pdf#page=62>

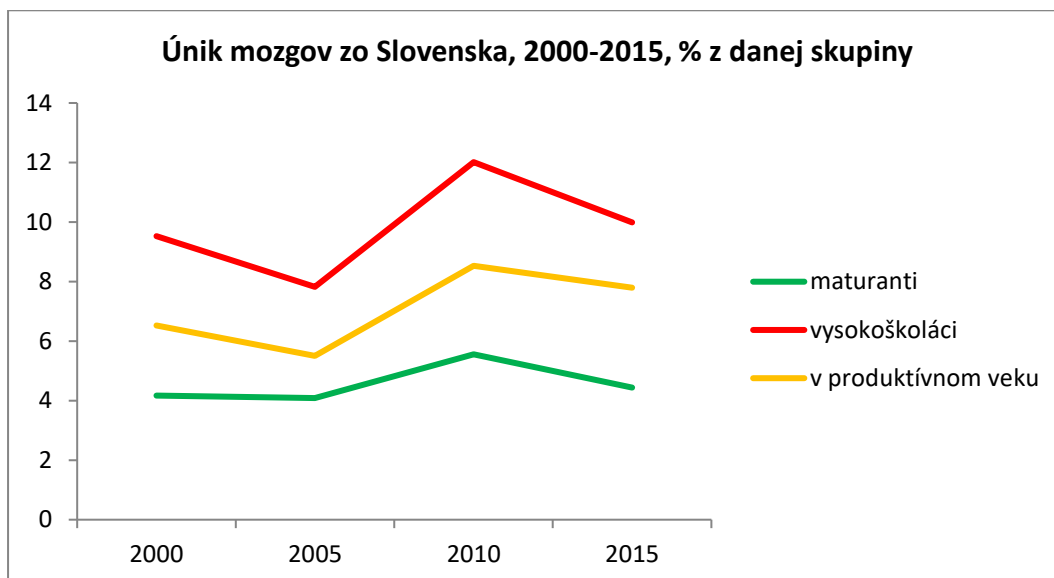

Trpí Slovensko únikom mozgov?

Áno, a značne.

Únik mozgov je definovaný ako situácia, keď z krajiny odchádza nadpriemerné množstvo **vzdelaných ľudí**. Presné údaje o pohyboch obyvateľstva sú (aj z horeuvedených dôvodov) vzácne, no IFP odhaduje, že **viac ako polovica všetkých emigrantov v rokoch 2010-2015 bola mladších ako 30 rokov**, a emigrovalo okolo **14% čerstvých absolventov** vysokých škôl.

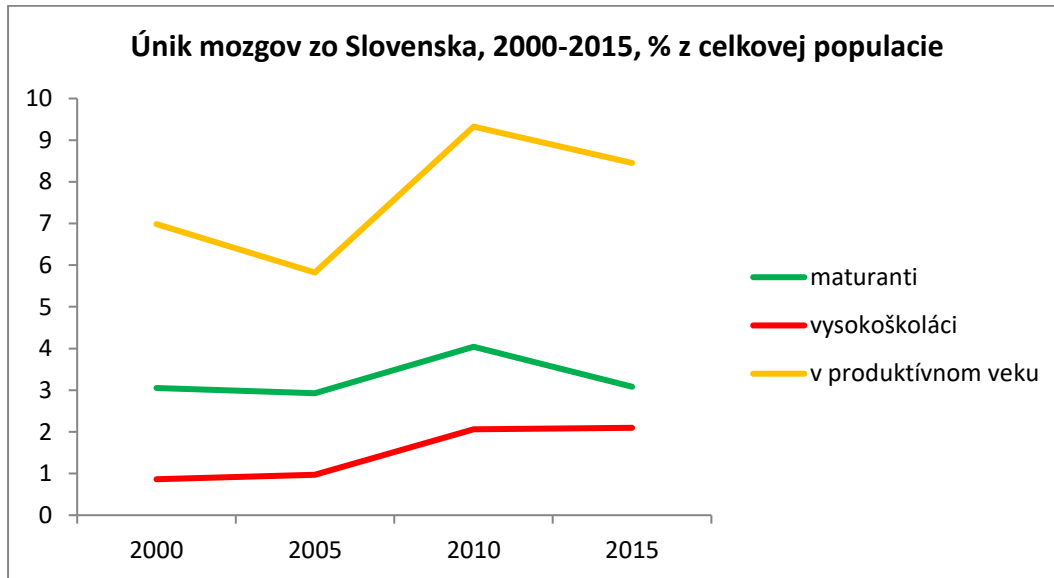
Alternatívnym spôsobom, ako zmerať rozsah úniku mozgov zo Slovenska, sú štatistiky Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD), ktoré vyčíslujú počet slovenských občanov žijúcich v zahraničí⁴. Podľa týchto štatistík žil v roku 2015 v zahraničí **každý desiaty slovenský vysokoškolák**, a **každý pätnásty občan v produktívnom veku**. Tieto čísla od roku 2000⁵ stúpajú. Sú tiež alarmujúce v medzinárodnom porovnaní: spomedzi krajín V4 je na tom horšie len Poľsko.

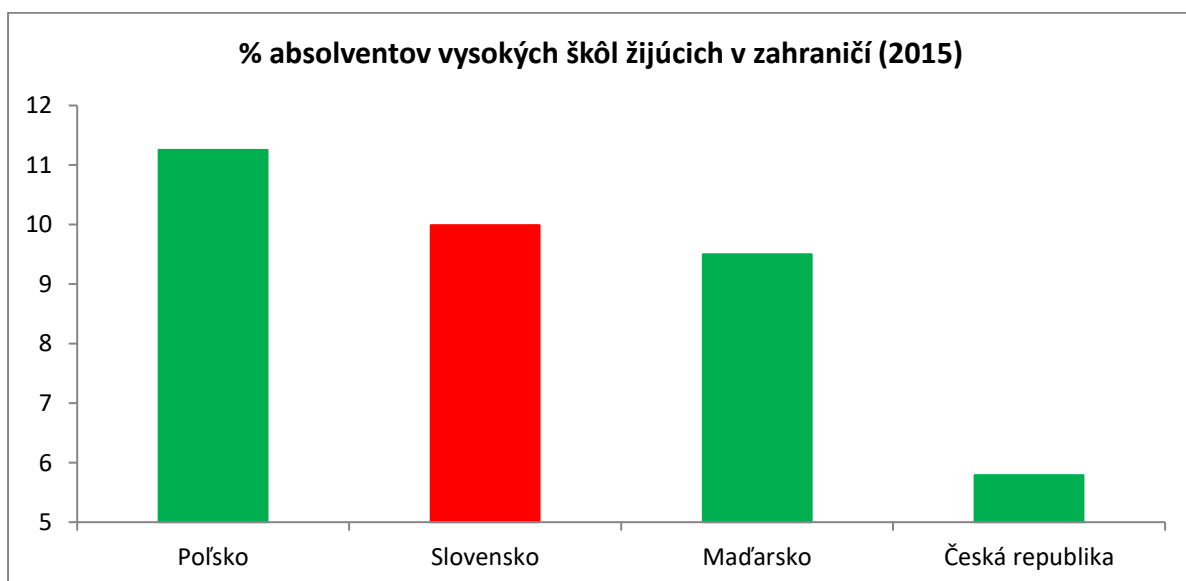
⁴ <https://www.oecd.org/els/mig/dioc.htm>

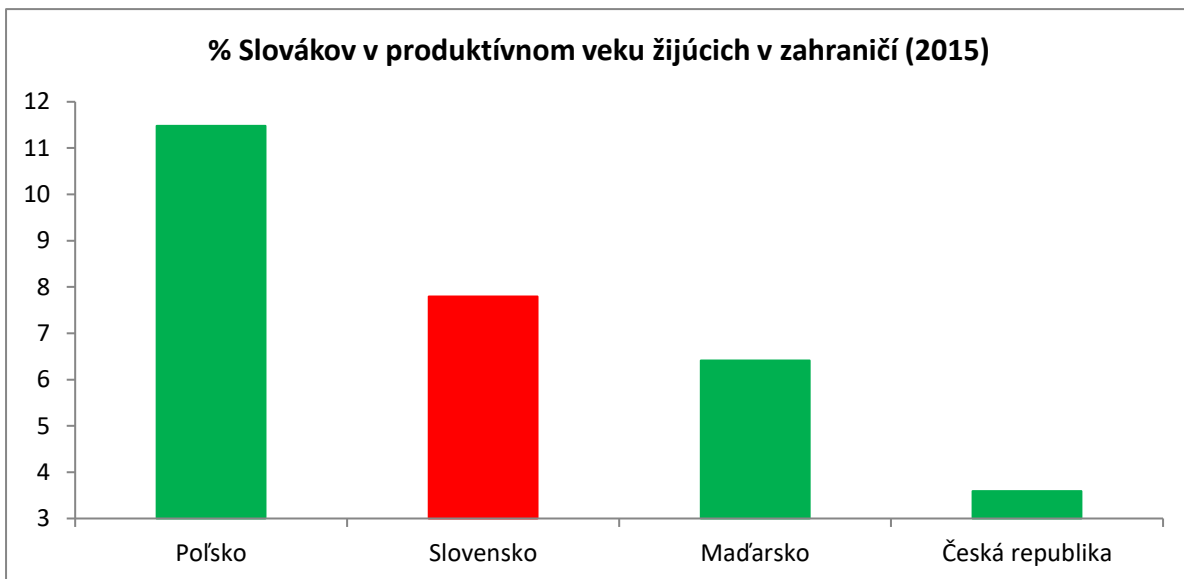
⁵ Údaje pre skoršie roky nie sú dostupné.

Graf ukazuje, aké percento všetkých Slovákov s najvyšším dosiahnutým stredoškolským/vysokoškolským vzdelaním, alebo v produktívnom veku, žije v inej krajine OECD. Napríklad v roku 2015 10% z celkového počtu Slovákov s vysokou školou žilo v zahraničí.

Graf meria, koľko Slovákov s najvyšším dosiahnutým stredoškolským/vysokoškolským vzdelaním, alebo v produktívnom veku, žije v inej krajine OECD. Toto číslo je vyjadrené v pomere k celkovému počtu obyvateľov na Slovensku. Napríklad **v roku 2015 tvoril počet Slovákov v produktívnom veku v zahraničí 8,5% celkovej populácie Slovenska**. Porovnanie tohto a predchádzajúceho grafu ukazuje, že únik mozgov je na Slovensku závažný aj preto, že vysokoškolské vzdelanie má relatívne malé percento obyvateľov.

Špeciálnym prípadom odlivu mozgov je štúdium v zahraničí. Slovensko je v tomto na čele medzi rozvinutými krajinami: ročne vycestuje na vysoké školy v cudzine spolu približne 34 000 mladých Slovákov, čo v roku 2017 predstavovalo **18% všetkých slovenských vysokoškolských študentov**, a toto percento rastie⁶. Väčšina z nich síce študuje „len“ v susednej Českej republike, no napriek tomu sa podľa sociológa Miloslava Bahnu z celkového počtu **vracia menej ako polovica**⁷. Z nedávneho prieskumu organizácie LEAF medzi Slovákami v zahraničí vysvitlo, že najsilnejšími dôvodmi na návrat sú rodina a konkrétne pracovné príležitosti; naopak najviac ich odrádza korupcia⁸.

Čo nás to stojí?

Odchod mladého a vzdelaného obyvateľstva predstavuje pre štát priamu stratu z niekoľkých dôvodov.

V prvom rade ide o odliv investícií do vzdelania. V roku 2017-18 štát **jeden rok vysokoškolského štúdia stál 3700 eur**; na vzdelanie **maturanta** (13 rokov) štát vynaloží spolu **31 200 eur**. Znamená to, že **každý vysokoškolsky vzdelaný emigrant reprezentuje priamu stratu takmer 50 000 eur**. Pokles obyvateľstva od roku 2000 o 300 000 tak pri konzervatívnom odhade, že všetci títo vysťahovalci majú ukončenú len strednú školu, predstavuje **viac ako 10 miliárd eur investícií**, ktoré prispievajú ekonomikám iných štátov.

Štát tiež nepriamo prichádza o **dane a odvody**. Podľa prepočtov inštitútu INESS to bolo v roku 2017/18 v hrubom **13 540 € na pracujúceho emigranta**⁹. Navyše, priemerný vysťahovalec je mladší a vzdelanejší než priemerný Slováč, a preto predstavuje menšie bremeno na sociálny a zdravotný

⁶ <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/>

⁷ <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/psp.2082>

⁸ <https://spap.leaf.sk/wp-content/uploads/2019/03/spap-prieskum-2018-vysledky-1.pdf>

⁹ <https://cenastatu.sme.sk/>

systém. Únik mozgov tak vytvára potenciálny problém pre štátny rozpočet, dôchodkový systém a zdravotníctvo.

Aký to má dopad na slovenské hospodárstvo?

Najzávažnejším problémom odlivu mozgov nie sú stratené výdavky na školstvo či nezaplatené dane a odvody, ale spomalenie ekonomického a politického rozvoja krajiny.

Jedna z mála štúdií na túto tému, správa Medzinárodného menového fondu z roku 2016, odhaduje, že **krajiny strednej a východnej Európy by bez emigrácie v rokoch 1995-2012 rástli kumulatívne o sedem percentuálnych bodov rýchlejšie**; ako hlavný faktor tohto relatívneho spomalenia bola emigrácia vzdelaného obyvateľstva¹⁰.

Výsledky našej analýzy sú podobné. Odchod vzdelaných ľudí do zahraničia **spomaľuje rast HDP, znižuje objem investícií, a zhoršuje pomer medzi mladým a starým obyvateľstvom**. Zvýšenie počtu Slovákov s maturitou¹¹ v zahraničí (napríklad zo súčasných 3% celkovej populácie na 4%) by spôsobilo spomalenie rastu HDP na obyvateľa o viac ako 1 percentuálny bod ročne. Dopad emigrácie absolventov vysokých škôl je ešte negatívnejší – ekonomika by sa ročne spomalila o tri percentuálne body. Ak tieto čísla zoberieme vážne, znamená to, že odliv vysokoškolsky vzdelaných mozgov zo Slovenska od roku 2000 znížil kumulatívny rast HDP na obyvateľa spolu o 3,8 percentuálnych bodov, čo je spolu približne **308 eur ročne a 2,2% HDP na obyvateľa**.

Jedným z dôvodov za týmto relatívnym spomalením je menej kvalifikovanej pracovnej sily, a tým aj nižšie investície. Podľa našich prepočtov to od roku 2000 znížilo rast investícií na Slovensku spolu o **šesť percentuálnych bodov** (priemerný ročný rast bol 2,6%). To má negatívny dopad na produktivitu a inovácie, čo ďalej brzdí ekonomický rast.

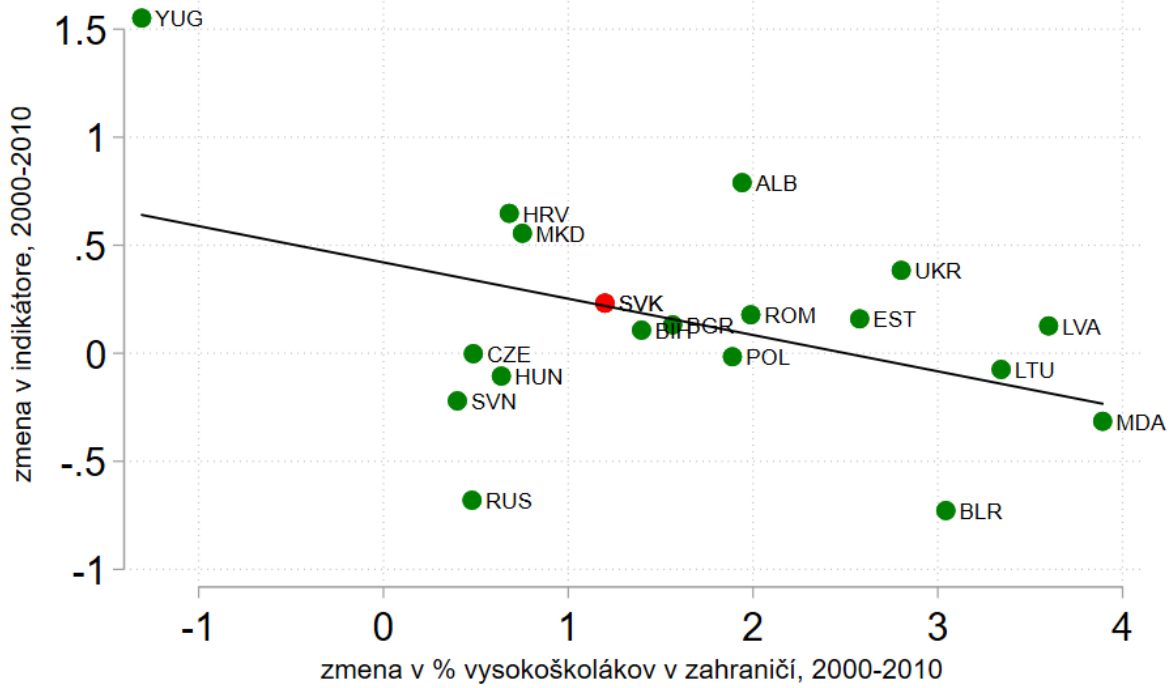
Únik mozgov taktiež **spomaľuje zlepšovanie kvality slovenských inštitúcií**¹². Na nasledujúcich štyroch grafoch ukazujeme, ako zhoršovanie odlivu mozgov ide ruka v ruku s relatívne horšou kvalitou verejných a politických inštitúcií, ako napríklad boj proti korupcii či vymožitelnosť práva. Ide síce o abstraktné, ťažko merateľné ukazovatele, no vieme, že sú nesmierne dôležité pre ekonomický rozvoj demokratickej spoločnosti.

¹⁰ <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1607.pdf>

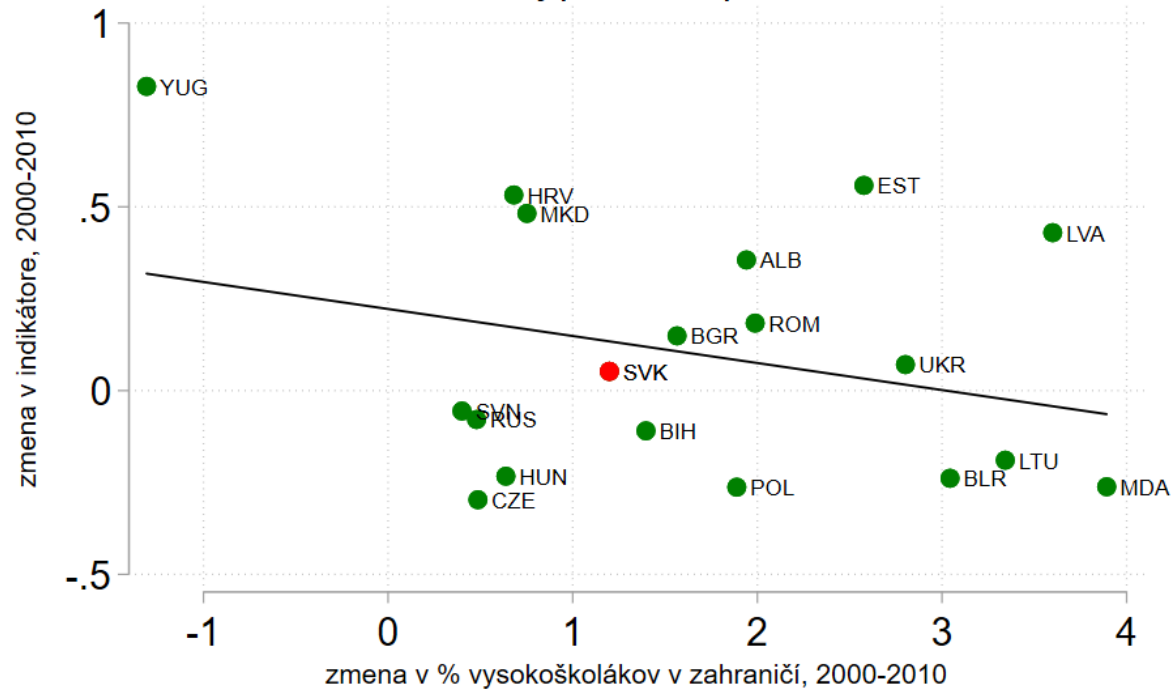
¹¹ táto skupina zahŕňa aj vysokoškolsky vzdelaných

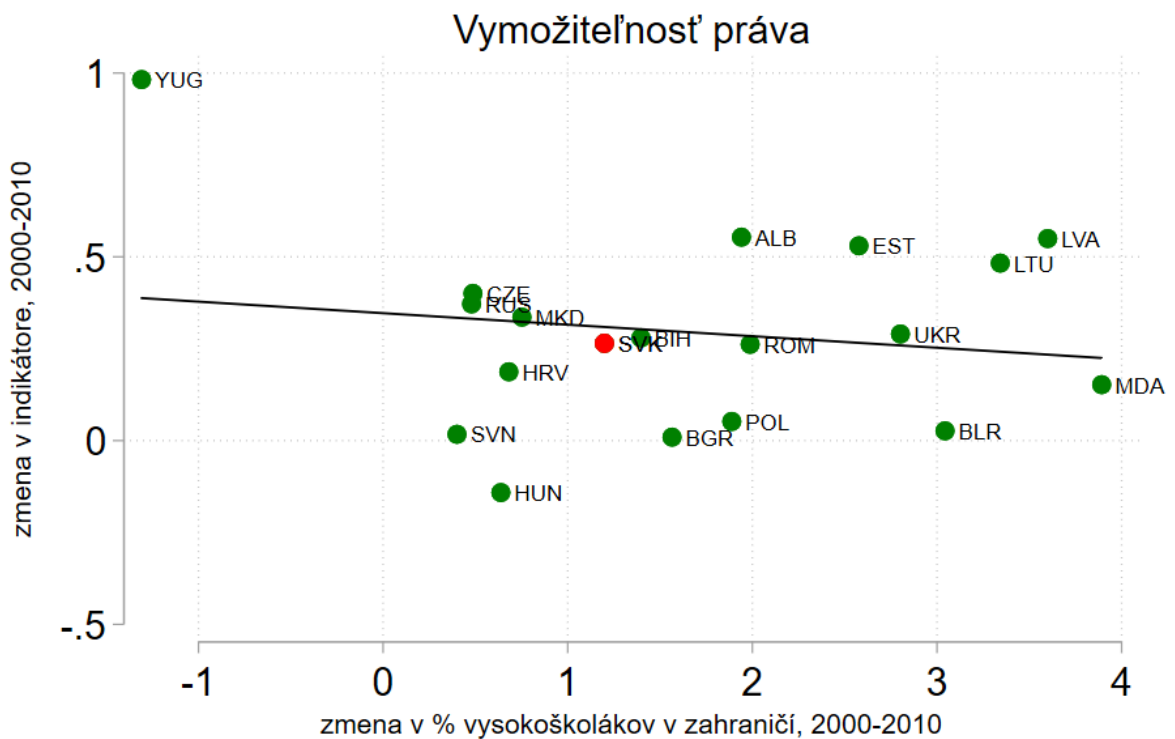
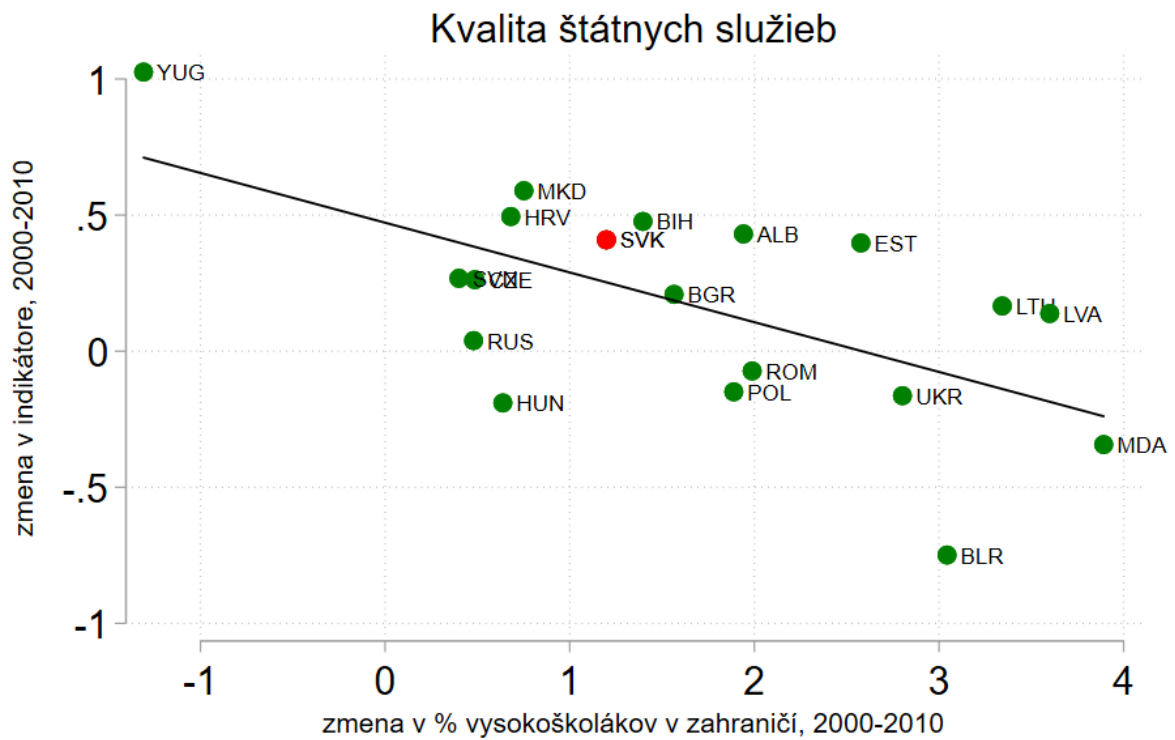
¹² ukazovatele sú prevzané z Worldwide Governance Indicators Svetovej banky

Občianska kontrola nad vládou

Boj proti korupcii

Tieto štyri grafy ukazujú zmenu v % občanov danej krajiny s vysokoškolským titulom v zahraničí, a ako veľmi sa za ten čas zmenil daný indikátor kvality inštitúcií. Pozitívne hodnoty indikátora hovoria o zlepšení inštitúcií, kým pozitívne hodnoty v % vysokoškolákov v zahraničí znamenajú zhoršenie

úniku mozgov. Graf ukazuje, že v priemere je vzťah medzi týmito dvoma číslami negatívny. Napríklad na Slovensku sa hodnotenie vymožitelnosti práva za týchto desať rokov zlepšilo o cca 0,3 bodu, ale zároveň sa zvýšil pomer vysokoškolákov v zahraničí k celkovej populácii o viac ako 1 percentuálny bod. Bez zhoršenia úniku mozgov by indikátor stúpil viac.

Má únik mozgov nejaké svetlé stránky?

Áno. Aj keď odliv mozgov dlhodobo znižuje rast ekonomiky a kvalitu inštitúcií, **má niekoľko krátkodobých výhod**. Najväčším pozitívom sú nové príležitosti, ktoré pre Slovensko vytvára.

Odliv pracovnej sily teoreticky znamená **zlepšenie pracovného trhu** pre tých, ktorí sa rozhodli zostať. Malo by to platiť najmä v krajine ako Slovensko, s historicky vysokou nezamestnanosťou a nízkymi platmi. Výskum Martina Kahanca, Lucie Kurekovej a Marty Kahancovej dokumentuje, že v niekoľkých okolitých štátoch naozaj takto došlo k **poklesu nezamestnanosti**¹³. Na Slovensku sa tento dopad prejavil najmä vo **zvýšení miezd**, ale aj v prehĺbení **nedostatku kvalifikovaných pracovníkov vo vybraných odvetviach**.

Ďalším pozitívnym vývojom je fakt, že emigrácia a únik mozgov zatiaľ **nemali výrazný vplyv na verejné financie**. Štúdia Medzinárodného menového fondu ukazuje, že deficit a verejný dlh v krajinách strednej a východnej Európy sa pod vplyvom emigračnej vlny zvýšili len minimálne. Okrem dobrého hospodárenia vlád je to sčasti aj preto, že vyššie výdavky na dôchodky, zdravotníctvo a sociálne veci šli ruka v ruke s vyššími daňami.

Emigrácia má aj priamy prínos do štátnej kasy a vreciek občanov. To, že každý rok na univerzity do zahraničia odchádzajú tisíce študentov, prináša ročne štátu zisk vo forme ušetrených nákladov na vzdelanie vo výške minimálne 125 miliónov eur. Ďalším priamym prínosom do slovenskej ekonomiky sú tzv. remitencie. Slováci pracujúci za hranicami síce svojimi príjmami a výdavkami zväčšujú ekonomiky iných štátov, no **ročne posielajú časť svojich zárobkov domov**: minulý rok takto na Slovensko prišlo približne 350 eur na obyvateľa (2% ročného HDP)¹⁴.

No najväčším prínosom úniku mozgov sú **nové kontakty, vedomosti a skúsenosti nadobudnuté Slováckmi v zahraničí**. Väzby so zahraničím prostredníctvom vysťahovalcov zvyšujú dovoz, vývoz a investície, najmä vďaka uľahčeniu prevodu peňazí a lepšej informovanosti o obchodných príležitostiach. Napríklad v prípade emigrácie do **USA** existuje **priame spojenie medzi množstvom emigrantov a objemom priamych investícií do rodnej krajiny**¹⁵. V krajinách OECD, medzi ktoré patrí aj Slovensko, podľa hrubých prepočtov na jedného vysťahovalca pripadá ročne v priemere 2 500 eur zahraničného obchodu¹⁶.

¹³ <http://ftp.iza.org/dp6485.pdf>

¹⁴ <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/39326.pdf>

¹⁵ Javorcik et al., 2011

¹⁶ <https://wol.iza.org/uploads/articles/82/pdfs/impact-of-migration-on-trade.pdf?v=1>

Nejde však len o peňažné výhody. Výskum Antonia Spilimberga sa zameria na kvalitu inštitúcií v krajinách, ktoré vysielajú svojich študentov do demokratických destinácií¹⁷. Ak sa študenti vrátia, má to potenciál zlepšiť demokratickú situáciu v krajine. Podobný pozitívny efekt platí aj pre kvalifikovaných pracovníkov. Štúdia ekonómov z Univerzity v Cambridge ukazuje, že manažéri vyslaní za prácou do zahraničia výrazne pomáhajú domácim firmám preraziť na zahraničnom trhu¹⁸.

Výskum tiež naznačuje, že **aktivita slovenských vedcov a vynálezcov v zahraničí môže pritiahnúť investície na Slovensko**¹⁹, ako aj **prispiieť k domácej vede a výskumu**²⁰. Skvelým príkladom je indický IT sektor²¹. India v 90. rokoch trpela výrazným únikom mozgov – počet Indov žijúcich v USA sa za desaťročie zdvojnásobil, a asi polovicu tejto prisťahovaleckej vlny tvorili špecialisti, často v IT. Vďaka živým kontaktom s domovinou však táto emigračná vlna viedla k boomu v indickom IT sektore, z ktorého krajina ťaží doteraz.

Státisíce Slovákov, ktorí od roku 1990 odišli do zahraničia, tak pre Slovensko predstavuje nielen **veľkú výzvu, ale aj veľkú príležitosť**.

¹⁷ <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.99.1.528>

¹⁸ <http://faculty.london.edu/rchandy/indirectlearning.pdf>

¹⁹ Foley and Kerr, 2008

²⁰ Kerr, 2008

²¹ Saxenian, 2002; Kapur, 2010